

ЛИСЕНКО
Олександр Євгенович — член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України

ВІЙНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ І КОНТЕКСТИ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ

За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 3 грудня 2025 року

У доповіді проаналізовано комплексну кризу системи міжнародної безпеки, яку оприявнили події, пов'язані з війною РФ проти України, позначивши вододіл між демократичним світом і світом авторитарних режимів та диктатур. Оскільки Кремль кристалізує радянський міф Перемоги в новий геополітичний конструкт, використовуючи його як інструмент для знищення залишків Ялтинсько-Потсдамської конфігурації світового устрою, завданням українських науковців-гуманітаріїв є створення наукового підґрунтя для формування політики національної безпеки та історичної пам'яті.

Нині ми є свідками початку другої «холодної війни», що знаменує чітко позначений вододіл між демократичним світом та світом авторитарних режимів і диктатур. 8—9 травня 2025 р. перший позиціонував свою присутність і прихильність системі цивілізаційних загальнолюдських цінностей у Києві в особі очільників Великої Британії, Німеччини, Польщі, Франції та України, а другий заявив про себе на помпезній атракції «победобесія» у Москві. Павич кремлівської мнемонічної політики на весь світ розпустив барвисте пір'я свого мілітаристського перформансу. Суцільний культурний несмак і брутальна неповага до жертв війни мали компенсуватися моторошним брязканням зброєю під гаслом «Дивіться і бійтеся нас!». У Москві чітко продумали вектори ментального впливу, тому не лише колективний Захід, а й новий китайський кормчий Сі Цзіньпін, напевно, вловив ту частку імпульсів, яка адресувалася і йому.

Кристалізуючи радянський за походженням міф Перемоги, Путін намагається латати ширму Ялтинсько-Потсдамського повоєнного устрою, на руїнах якого він і виконує свої войовничі танці. Насправді ж Ялтинсько-Потсдамська система почала руйнуватися не тепер, а з розпадом Радянського Союзу. Путін і К° лише вцент розбили її залишки у вигляді міжнарод-

ного права та міждержавних договорів. Відтоді конфігурація балансів стримування й системи міжнародної безпеки зазнала помітних змін. Підсадивши Західну Європу і низку інших країн світу на вуглеводневу голку, Кремль сформував механізми впливу на міжнародні відносини, в яких замість міжнародного права регуляторними важелями стали суто прагматичні економічні чинники.

Після обрання на посаду президента США Дональда Трампа виразною тенденцією стала конвертація політичних, правових, військових, соціогуманітарних дефініцій у тезаурус із вираженими домінантами цинічного прагматизму, як-от: матеріальна вигода, ринкова кон'юнктура, економічний диктат, егоїзм певних груп та окремих країн. Такий підхід формує сферу, в якій усе, що має попит, купується і продається: теорії і практики насильства, його інструменти (від спеціальних до гібридних), тобто технології, зброя, амуніція, логістика, розвідувальні засоби і дані, агентурні мережі, дипломатичні контакти, пропаганда, міжнародно-правові санкції тощо. Інакше кажучи, війна стала товаром найвищого ступеня ліквідності. Політика повністю втратила моральні запобіжники, а право сильного стало імперативом світового порядку денного, від чого найбільше постраждали гравці другого і третього плану.

Війна Росії проти України лише оприявила у всій незаперечній наготі нову реальність, яку ще належить усвідомити й проаналізувати політикам і науковцям.

З часом ключовий історичний міф СРСР і Російської Федерації перетворився на ерзац, адже він позбавлений значної частини справжніх, а не уявних сенсів¹. Мало хто в середовищі політичних еліт Заходу помітив, що поступово «міф Великої Вітчизняної війни» трансформувалася в суто політичний конструкт, покликаний виконувати геополітичну місію. Його основні риси можна визначити так:

- ексклюзивна роль СРСР і російського народу в перемозі над нацизмом і фашизмом;
- применшення ролі інших народів світу в боротьбі проти наці-фашизму;
- вибілювання радянського тоталітарного режиму, замовчування його провини в розв'язанні Другої світової війни, а також його воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочинів проти власного суспільства;
- шовіністичний, колоніальний, імперський історичний наратив, що простежується в логіці трактування всього минулого Московії/Росії;
- спроби легалізації та легітимації монополізованого «права Росії на історичні землі» та сфери впливу, що є рудиментом цілком дискредитованої історією сталінської геополітичної стратегії.

Історична й комеморативна політика Кремля у зазначеному сегменті всуціль побудована на конструюванні уявного, але безперервного протистояння Росії як сили Добра силам Зла, якими наперемінно чи в різних комбінаціях можуть «призначатися» то колективний Захід, то Україна, то мігранти, то чеченці, то поляки чи балтійці. М. Хеблінг, Т. Ріскінс і М. Райт висловлюють думку про те, що насиченість політичного дискурсу на рівні еліт елементами образу ворога має істотний вплив на виразність проявів етнічної та громадянської форм ідентичності серед населення². І от від 2014 р. поряд із негативним образом колективного Заходу як екзистенційного супротивника Росії конструюється демонізований образ України як простору неонацизму й антиросійського плацдарму для всіх «ворогів» Москви.

Задля просування власного уявлення про світ і нав'язування його іншим правителі РФ вибудували розгалужену інформаційно-пропагандистську мережу, справжнього спрута, що охоплює всю планету. Створений Москвою механізм є гігантською екосистемою трансмережевої комунікації, а не просто апаратом агі-

¹ Детальніше див.: Лисенко О., Пастушенко Т. «Велика Перемога» у «Великій Вітчизняній війні» як радянсько-російський колоніальний проект. *Український історичний журнал*. 2025. №2. С. 60—81.

² Helbling M., Reeskens T., Wright M. The mobilisation of identities: A study on the relationship between elite rhetoric and public opinion on national identity in developed democracies. *Nations and Nationalism*. 2016. Vol. 22, No. 4. P. 744—767.

тації і пропаганди, який функціонував за часів СРСР. Сучасна система дезінформації і пропаганди РФ — це сукупність офіційних, проксі- й анонімних комунікаційних платформ та каналів, які використовують для створення, поширення та підтримки кремлівської пропаганди. Екосистема складається з елементів, серед яких можна виокремити п'ять ключових:

- 1) офіційні державні транслятори;
- 2) глобальне мовлення;
- 3) культивування проксі-ресурсів;
- 4) соціальні медіа;
- 5) кібердезінформація.

Наразі можемо назвати кілька найбільш потужних проксі-платформ, наголошуючи, що крім відкритих є ще значна частина прихованих ресурсів, які маскуються під цілком приємні аналітичні, незалежні, аполітичні медіа-ресурси. Серед них виокремлюються:

1) Фонд стратегічної культури (Strategic Culture Foundation), що розпочав свою активну діяльність у 2005 р. і виглядає як сучасний центр аналітичних досліджень, але курується Службою зовнішньої розвідки РФ та МЗС РФ;

2) Global Research — канадський інтернет-сайт. Видання публікує опуси одіозних самопроголошених експертів-інфлюенсерів, транслюючи пропаганду і дезінформацію Кремля;

3) мережеве видання «Новое восточное обозрение». З'явилося у 2013 р., з початком Революції Гідності стало швидко насичуватися контентом про Україну;

4) «кримський» дезінформаційно-пропагандистський ресурс News Front, який базується на півострові і зареєстрований у Роскомнагляді в червні 2015 р.;

5) SouthFront: Analysis and Intelligence — пропагандистська платформа, що робить основний акцент на яскравій інфографіці, мапах та відео, орієнтована на специфічну аудиторію, яка цікавиться військово-тематичним контентом.

Ці й інші канали трансляції та інтерпретації кремлівських нарративів покликані деформувати уявлення світової спільноти про Україну як самодостатню, суверенну державу і про її народ як сучасну політичну націю з усіма необхідними атрибутами громадянського суспільства.

Системна дискредитація нашої країни як недовговороздатної, неспроможної виконувати свої міжнародні зобов'язання має на меті залишити її без підтримки світових партнерів, наодинці з гіпертрофованим російським військово-промисловим комплексом та інформаційно-пропагандистським монстром.

Успадкувавши від СРСР центральний історичний «міф Великої Вітчизняної війни», російські владні еліти постійно мілітаризують масову свідомість власного «глибинного народу». У Російській Федерації встановлено 20 днів «воїнської слави Росії», а також 16 «пам'ятних дат». Загалом серед «червоних дат» російського офіційного календаря — 27 мілітарних позицій, у середньому більше двох щомісяця. Така особливість історичної політики в сучасній Росії переконливо засвідчує конструювання її ядра довкола ідеологеми «слава російської зброї».

Поступово свято Перемоги над нацизмом і фашизмом набуло в Росії ознак карнавальної культури, перетворилося на воєнно-патріотичний перформанс. Церемонії, пов'язані з пам'яттю про «воїна-переможця», трансформувалися у міфічний культ войовничих предків, уособленням якого стало зведення головного храму Збройних Сил Російської Федерації, який багатьма сприймається як жертвовник Молоха війни³. Та й сама поява квазірелігії «великої перемоги» виправдовується як спосіб компенсації недостатнього, на думку росіян, зовнішнього визнання світовим співтовариством вирішальної ролі Росії у Другій світовій війні.

Період правління Володимира Путіна позначений використанням Дня Перемоги для інтенсивного просування неоімперської ідеології. Нині це вже не просто свято, яке легітимізувало владу (як було в епоху «розвиненого соціалізму»). Перемога над нацизмом вважається однією зі звитяг російського народу в низці інших перемог у його тривалій історії. За прямою вказівкою президента РФ до 2015 р. було сконструйовано доволі послідовну лінію історичної і мнемонічної політики, зокрема в

³ Нахманович В. На руїнах Храму Перемоги. *Історична правда*. 11.10.2022. <https://surl.li/oydzup>

сегменті, що стосується «Великої Вітчизняної війни», у формі націоналістичного нарративу. Її несучі конструкції ґрунтуються на твердженнях, що війна для СРСР була «справедливою» і «високоморальною», адже йшлося про боротьбу проти фашизму; Росія відіграла центральну роль у перемозі над нацизмом і фашизмом; усі негативні явища в Радянському Союзі та його зовнішній і внутрішній політиці були «історично необхідними», «нормальними» в контексті того часу і «відносно незначними» у зіставленні зі злочинами та порушеннями міжнародного права, які чинили інші держави.

Глорифікація радянського минулого слугує не лише засобом піднесення національної гордості, а й виправданням збереження впливу Росії на її сусідів. Анексія Криму в 2014 р. та війна й повномасштабна агресія, що триває, представлені в російській державній риторичі як продовження боротьби з фашизмом. У такий спосіб сучасні геополітичні конфлікти жорстко детермінуються попередніми подіями та пам'яттю про 1945 рік.

Стрижневими елементами великого міфу «переможної Великої Вітчизняної війни» стали три основні міфологічні конструкції: про силу, страждання та визволення⁴.

Міф про силу позиціонує Росію та її військово-політичне керівництво як впливових світових гравців і визнаних лідерів «великої держави», «наддержави». Концепція сили посідає надзвичайно важливе місце у російській суспільній свідомості та уможливорює виправдання й легалізацію будь-яких дій влади. У свідомості росіян сила має сакральне значення. Глорифікація звитяги 1941—1945 рр. концентрується на тому, що джерелом цієї перемоги була воля росіян і сильна держава, а не інші об'єктивні фактори, як-от: використання у війні людських і матеріальних ресурсів інших радянських республік і народів, допомога союзників по Антигітлерівській коаліції тощо.

Потреба «належати до великої держави» часто є головною причиною ностальгії за Ра-

⁴ Polegkiy O. Soviet mythology and memory of World War II as instruments of Russian propaganda. *Warsaw East European Review*. 2016. Vol. 6. P. 77—93.

дянським Союзом. У 2012 р. під час опитування, проведеного Левада-Центром, таку відповідь обрали 51 % опитаних (для порівняння: в 1999 р. так відповіли 29 %). Мілітаристська істерія, започаткована вторгненням в Україну у 2014 р., досягла апогею у 2022—2025 рр. Такий психологічний і світоглядний архетип нерозривно пов'язаний з відчуттями дезорієнтації та приниження, притаманними мешканцям Російської Федерації у 1990-ті роки, та очікуваннями відновлення величі Росії. Тому одним із «наріжних каменів» путінської ідеології став образ Росії, що «встає з колін».

Міф про страждання апелює до великих жертв російського народу у Другій світовій війні. У сучасній Росії зусиллями спецпропагандистів він обґрунтовує потребу нових жертв в ім'я «великої місії Росії». Крім того, він слугує виправданню дій Сталіна, який «виграв війну» й перетворив СРСР на світового лідера. Опоередковано цей концепт укорінює в масовій свідомості росіян як норму примат держави над особистістю, повне підпорядкування громадянина владі.

В основі **міфу про визволення від нацизму**, яке СРСР приніс усьому світу, лежить аксіома про радянського/російського «солдата-визволителя». Реанімація історії про порятунок світу від «коричневої чуми» слугує реабілітації культу авторитарної/тоталітарної держави. Основна догма цього міфу: «Ми врятували весь світ. І тепер нам усі винні. Ті, хто в цьому сумнівається, — невдячні фашисти»⁵.

Американський історик Тімоті Снайдер вважає ці побудови і сенси базовими для російського нарративу про Велику перемогу, що трактується ним як ознака фашистської ідеології⁶.

Друга світова і «холодна» війни сформуливали у західноєвропейському світосприйнятті відмову від війни як засобу розв'язання будь-яких

⁵ Див.: Лисенко О., Пастушенко Т. «Велика Перемога» у «Великій Вітчизняній війні» як радянсько-російський колоніальний проект. *Український історичний журнал*. 2025. №2. С. 60—81.

⁶ Snyder T. 9 Theses on Putin's Fascism for 9 May. *Thinking about*. 09.05.2022. <https://snyder.substack.com/p/may-9-in-russia>

конфліктів. І вже зовсім неприйнятними і незрозумілими, згідно з логікою сучасних демократій, є «повернення у вчора», прагнення реставрувати імперії під будь-якими претекстами, гаслами і прапорами. Західна Європа виявилася щепленою антивірусом війни настільки глибоко, що навіть тоді, коли потрібно хоча б продемонструвати (а не задіяти) власну збройну потугу, знічується, задкує, лавірує, аби лише не воювати. Світ знову спостерігає наслідки фарсу «умиротворення» агресора, який супроводжується відмовою не лише від власних демократичних цінностей і правових принципів, а й від територій інших держав, що перебувають за межами колективної парасольки безпеки.

Що ще має відбутися, аби уроки 80-річної і сучасної поступливості, відсутності політичної волі нарешті перетворилися з підручникових істин на керівництво до дії? Захід ще раз бажає відчутти безпосередньо на собі, на що здатні диктатори, які пустилися берегів і не зустрічають належного, організованого спротиву?

Коли чуєш сьогодні хвалькувато-цинічне «можемо повторити!», хочеться донести до свідомості тих, кого Україна відгороджує від варварського рашистського царства, зрозумілу для кожного українця тезу: «Можемо повторити!» — це не про «визвольний похід» проти наці-фашизму, це про імперіалістичний марш-кидок наці-фашистської Росії проти демократії і свободи, тривалої і складної побудови добросусідських відносин між народами, справедливості, миру і верховенства права. Це «Drang nach Westen» заради повернення російських сфер впливу, що нівелюють право народів, які в них перебувають, на власний вибір. Нації, які після Другої світової зазнали радянської окупації, добре усвідомлюють наслідки таких «перемог російської зброї». Але нинішні політики у своїх електоральних лабіринтах часто обирають не ті виходи.

Схоже, сьогодні «сильні світу цього» воліють лікувати не пацієнта — серійного вбивцю з крайньою формою імперіалістичної параної, а його жертву. Майбутнє неодмінно у всій жорстокій повноті продемонструє згубність такого курсу.

Україні ж на слоган «можемо повторити!» необхідно повноважно відповісти: «Можемо захистити!». Ми надто багато сплачуємо за науку воювати. По війні державі й суспільству потрібно зробити все для того, щоб будь-який агресор знав: покарання за напад буде адекватним і невідворотним.

Проблема кримінальної та історичної відповідальності. Не треба бути пророком, аби констатувати нездійсненність путінських геополітичних марень. Однак у зв'язку з цим на повен зріст постає питання про відповідальність за те, що світ було втягнуто у протистояння, яке привело його до краю прірви ядерної катастрофи. Щодо Росії двох думок у нас не існує: вона має нести кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права, злочин агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності, а також компенсувати матеріальні втрати, яких наша держава і суспільство зазнали у цій війні. Інша справа — як провідні світові гравці припустилися стратегічних помилок такої ваги, фактично створивши можливості для перетворення Росії на державу-терориста й агресора, давши їй карт-бланш на диктат щодо інших країн, на порушення принципів добросусідства і недоторканності кордонів, економічну та гуманітарну експансію, втручання у внутрішні справи і пряму агресію? Виявляється, що в багатьох куточках світу політичний істеблшмент погано знає історію, зокрема те, чим закінчується «політика умиротворення агресора».

Наприкінці 2024 р. члени Німецько-української комісії істориків підготували і передали до німецького Бундестагу документ про історичну відповідальність Німеччини перед Україною. Минуло 80 років, доки німецькі еліти і суспільство усвідомили власну історичну відповідальність не лише перед Росією, як було до цього, а й перед Україною. Нам належить багато зробити, аби донести аналогічне усвідомлення історичної відповідальності за те, що відбувається останні 10 років в Україні, до провідних держав світу, які мали можливість цього не допустити. Це усвідомлення має ґрунтуватися на відмові від конструю-

вання повоєнного устрою під диктат агресора, без урахування інтересів усього світового співтовариства, від ігнорування таких фундаментальних засад, як право націй на самовиз-

начення, рівноправність, демократія, повага до міжнародного права. Без цього система міжнародної безпеки не буде стійкою і здатною стримувати чергову агресію.

Oleksandr Ye. Lysenko

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

THE RUSSIAN FEDERATION'S WAR AGAINST UKRAINE AND THE CONTEXTS OF WORLD WAR II MEMORY

According to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine,
December 3, 2025

The report analyzes the complex crisis of the international security system, which was revealed by the events related to the Russian Federation's war against Ukraine, marking the division between the democratic world and the world of authoritarian regimes and dictatorships. As the Kremlin crystallizes the Soviet myth of Victory into a new geopolitical construct, using it as a tool to destroy the remnants of the Yalta-Potsdam configuration of the world order, the task of Ukrainian humanities scholars is to create a scientific basis for the formation of a policy of national security and historical memory.

Cite this article: Lysenko O.Ye. The Russian Federation's war against Ukraine and the contexts of World War II memory (according to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, December 3, 2025). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2026. (2): 44—49. <https://doi.org/10.15407/visn2026.02.044>